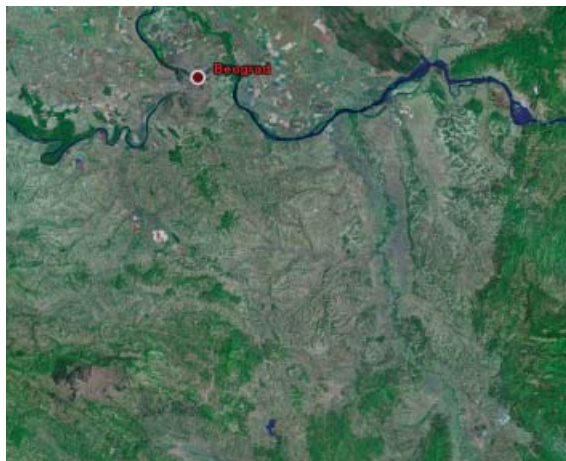

Milica Tapavički-Ilić
Arheološki institut Beograd

Mirjana Arsenijević
Arheološki institut Beograd

UDK 904:636''652''(497)

STOČARSTVO CENTRALNOG BALKANA NA PRELASKU STARE U NOVU ERU

ABSTRAKT

Rad se bavi promenama u stočarstvu koje su se na prelasku Stare u Novu eru odvijale na prostoru centralnog Balkana, odnosno na prostoru koji su tada naseljavali Skordisci. S obzirom da je ovaj aspekt materijalne kulture u srpskoj arheologiji malo proučen, izgrađen je model putem poređenja sa srodnim istraživanjima u centralnoj Evropi.

Tokom kasnog gvođenog doba, glavne životinjske vrste koje su uzgajali Skordisci bili su konji, krave, ovce i svinje. Slična situacija se uočava kod keltskih plemena sa područja centralne Evrope. Najvažnije promene do kojih je došlo nakon rimske okupacije obuhvataju uzgoj većih primeraka vrsta koje su na toj teritoriji već bile prisutne tokom kasnog gvođenog doba, kao i delimična izmena u nameni za koju su određene životinjske vrste uzgajane. S obzirom na to, slične promene se mogu očekivati i u stočarstvu Skordiska.

KLJUČNE REČI: ARHEOZOLOGIJA, KELTI, SKORDISCI, RIMLJANI

Arheozoološka istraživanja su od velikog značaja za proučavanje nekadašnjih poljoprivrednih i stočarskih potencijala jednog područja. Ovakva istraživanja u srednjoj Evropi u poslednjih nekoliko decenija zasnivala su se na bogatom materijalu iz latenskog i rimskog perioda. Raspoloživi materijal iz ovih perioda obuhvata oko 300 obrađenih kompleksa sa životinjskim ostacima. Relativno dobro su ispitana područja Švajcarske, jugozapadne i južne Nemačke, oblast donje Rajne,

obala Atlantika između Rajne i Elbe, Tiringen i mađarski deo Panonije.¹ Za period prelaska Stare u Novu eru na srednjeevropskom području utvrđeno je postojanje oko 180 životinjskih vrsta.²

Arheozoološki nalazi pokazuju da je u uzgajanju domaćih životinja u periodu prelaska Stare u Novu eru došlo do višestrukih promena. To se najpre odnosi na povećanje prvobitnog

1. Benecke 1997, 53; Bököny 1974.

2. Benecke 1997, 53.

broja vrsta uvođenjem novih. Tako se broj uzgajanih vrsta rimskog perioda u odnosu na onaj iz perioda gvozdenog doba gotovo udvostručio.³ Još od perioda bronzanog doba, spektar domaćih životinja srednje Evrope činili su goveče, svinja, ovca, koza, konj i pas. Na prelasku u predrimski gvozdenodopski period ovaj spektar se proširio za još dve vrste: kokošku i gusku. Nove vrste, koje su na ovo područje doneli Rimljani, čine magarac, golub i mačka. Dok je oblast u kojoj su bili rasprostranjeni magarac i golub uvek ostala u okvirima Rimskog Carstva, tj. uz Dunav i Rajnu, prisustvo mačke je u 1. veku n.e. utvrđeno daleko na severu, u germanskoj oblasti. Verovatno su ovom širenju još u periodu kasnog latena doprineli Kelti.⁴

Promene u oblasti stočarstva na prelasku Stare u Novu eru ne odnose se samo na vrste koje su uzgajane, već i na način njihovog korišćenja.

Među životinje koje su se gajile radi dobijanja mesa spadali su goveda, svinje, ovce i koze. U periodu rimskih osvajanja, među klanim životinjama dolazi do znatnog povećanja zastupljenosti goveda. Još jedan zanimljiv podatak je povećanje zastupljenosti živine, koje ukazuje na intenzivno korišćenje kokoški i guski u ishrani.

Za ovaj period je karakteristična još jedna promena, koja se može ustanoviti samo arheozoološkim istraživanjima, a koja se odnosi na svrhu uzgoja goveda. U poslednjim vekovima Stare ere, goveda su osim za dobijanje mesa korišćena i za dobijanje mleka, što je potvrđeno velikim procentom zastupljenosti ostataka odraslih jedinki ženskog pola. Sličan odnos se uočava i u germanskoj oblasti na početku Nove Ere. Nasuprot tome, u oblastima rajnskih i podunavskih provincija, među ostacima goveda dominiraju ostaci bikova i volova. Ovde je očigledno došlo do promene u načinu korišćenja goveda, kada se ona prvenstveno koriste za dobijanje mesa i kao zaprežna stoka, a ne za dobijanje mleka. Mleko koje se koristilo poticalo je od ovaca i koza, što je oduvek bilo uobičajeno u

oblasti Mediterana. Ovo je jasan primer kako jedna nova kultura utiče i menja autohtone elemente u uzgoju domaćih životinja.⁵

Na osnovu ispitivanja životinjskih ostataka iz rimskih kastruma sa istočnog dela rajnske delte u Holandiji takođe se došlo do zaključka da su goveda prvenstveno korišćena za dobijanje mesa, a manje za dobijanje mleka.⁶ Mali postotak osteoloških ostataka mladih životinja (mladih od godinu dana) može se tumačiti kao posledica klanja isključivo odraslih životinja, jer su one davale više mesa. Ne treba gubiti iz vida da su goveda takođe korišćena kao vučna snaga, ne samo na selu, nego i u gradovima i pri vojsci.

Kao vučna snaga su korišćeni i konji, dok su ulogu tovarnih životinja imali magarci.⁷

Među osteološkim ostacima iz rimskih kastruma utvrđen je veliki procenat svinjskih u odnosu na goveđe, ovčije ili kozije kosti.⁸ Drugim rečima, to bi značilo da su rimski vojnici radije konzumirali svinjsko nego ovčije ili kozije meso. Naravno, bilo je slučajeva kada proizvodnja svinjskog mesa nije bila dovoljno velika da bi pokrila potrebe stanovnika kastruma i kada je taj nedostatak verovatno bio nadoknađen ovčijim ili kozijim mesom. Činjenica da samo mali broj svinjskih kostiju potiče od starijih jedinki ukazuje na to da su svinje prvenstveno bile uzgajane radi dobijanja mesa.

Rimski uticaj se, osim u izmeni svrhe korišćenja određenih vrsta, ogleda i u njihovoj veličini.⁹ Osteološki ostaci iz naselja sa područja rimskih provincija jasno pokazuju da je na prelasku Stare u Novu eru došlo do promene u veličini domaćih životinja. (sl. 1) Na to npr. ukazuju arheozoološki nalazi sa Titelberga u Luksemburgu, na kojem prosečna visina goveda u predrimskom dobu iznosi 110 cm, a u rimskom periodu (faze II, III i IV ovog lokaliteta) 135 cm.¹⁰

3. Bököny 1984, 116.

4. Benecke 1997, 54.

5. Benecke 1997, 55.

6. Lauwrier 1988, 136.

7. Bököny 1984, 119.

8. Lauwrier 1988, 126.

9. Benecke 1997, 55.

10. Méniel 1993, 382.

Slično je i na lokalitetu Gorsijum u Mađarskoj, na kojem je ispitivanjem utvrđeno da su konji rimskog perioda bili u proseku visoki 160 cm, dok im se u predrimskom periodu visina kretala između 125 i 130 cm.¹¹

Pri tome se pretpostavlja da je povećanje veličine životinja promena na bolje. Iz pisanih izvora i sa likovnih predstava, a delimično i na osnovu arheoloških nalaza, poznato je da su u antičkoj Italiji uzgajane životinje relativno visokog rasta. Uvoz takvih životinja, kao i širenje odgovarajućeg uzgajivačkog iskustva i poboljšana ishrana u prvim vekovima Nove ere doveli su do porasta veličine domaćih životinja u oblastima Rajne i Dunava. Ukrštanjem domaćih primeraka goveda, koza, ovaca, konja i kokoši sa novim, rimskim primercima, dobijane su vrlo visoke jedinice.¹² Zanimljivo je da se isto ne može reći i za svinju.¹³

Ipak, javlja se pitanje da li veće životinje ujedno treba smatrati i boljim. Manji konji su npr. mnogo okretniji i na nepogodnom terenu se dobro pokazuju, a srazmerno svojoj telesnoj veličini koriste manje hrane. Jedino ako je potreban učinak u jednom dužem vremenskom periodu, npr. prilikom dugih puovanja, teških tereta i sličnog, veći konj se može smatrati prednošću. Ne treba zanemariti ni prestiž koji su donosile veće životinje, naročito konji. Ponovo se, dakle, javlja pitanje za koju su svrhu konji ili goveda bili uzgajani.

Pored uzgoja životinja, u periodu prelaska Stare u Novu eru određenu ulogu u prehrani i nabavci sirovina imao je lov. U najčešće lovljene životinje spadaju jelen, srna, divlja svinja, los, evropski bizon i tur.¹⁴

Postotak kostiju divljih životinja se razlikuje po lokalitetima koji pripadaju različitim tipovima naselja. Na velikim poljoprivrednim imanjima (*villae rusticae*), kosti divljih životinja su zastupljene sa 8%, što je dva do četiri puta više nego u civilnim naseljima tj. u gradovima,

kastelima i garnizonima. Za to bi mogla postojati dva obrazloženja: kao prvo, socijalni položaj vlasnika ovakvih imanja i njihovih porodica dozvoljavao je redovan odlazak u lov. Sa druge strane, iz pisanih izvora je poznato da su se na mediteranskom prostoru uz takva imanja često nalazila uzgajališta jelena, srna, divljih svinja ili zečeva, što je vlasnicima omogućavalo lak pristup ovim vrstama.¹⁵

U priobalnim oblastima veliki značaj je imao ribolov. Među najčešće lovljene vrste spadali su moruna, haringa, bakalar, list i iverak.

Pored ribe, značajnu ulogu u ishrani imali su mekušci i to najčešće dve vrste: evropska ostriga i vinogradski puž. Korišćenje ovih životinja u ishrani je u transalpinskoj oblasti počelo tek nakon dolaska Rimljana i ostalo je ograničeno na oblasti rimskih provincija. Ovde se radi o elementu tipičnom za rimsku kulturu. Ostaci ostriga se često sreću među arheozoološkim ostacima u rimskim naseljima. To takođe ukazuje na redovnu trgovinu ovim proizvodima od atlantske, odnosno mediteranske obale ka rajnskim i podunavskim provincijama. Isto se može reći i za ostatke vinogradskih puževa.

U periodu prelaska Stare u Novu eru životinje su osim u ishrani imale i svoju ulogu u kultu. Za ovaj period su karakteristične životinjske žrtve u svetlišcima, hramovima i naseljima, ali i njihovo korišćenje u pogrebnom kultu.

U rimskim provincijama, životinjske žrtve su naročito zastupljene u galo-rimskim hramovima. One su jednim delom istražene, npr. iz hrama u Elstu, u kojem je utvrđeno prisustvo četiri vrste: goveda, ovce, koze i svinje.¹⁶ Može se, dakle, tvrditi da je u ovom hramu upražnjavana *suovetaurilia*.

Životinje su prisutne i u okvirima kulta pokojnika, gde se uglavnom radi o prilozima u hrani tj. mesu. Jedna od dobro ispitanih nekropla u ovom smislu je Štetfeld iz okruga Karlsruhe. Analiza životinjskih ostataka je ovde dala jedan

11. Bököny 1984, 117.

12. Benecke 1997, 56.

13. Bököny 1984, 117.

14. Benecke 1997, 56.

15. Benecke 1997, 57.

16. Lauwrier 1988, 118-119.

iznenađujući nalaz: među priložima u hrani ne preovlađuje, kako bi se očekivalo, meso goveda, s obzirom da kosti ove životinje preovlađuju među nalazima iz rimskih naselja. Na ovoj nekropoli su najviše bili zastupljeni ostaci svinje, a za njom kokoši. Ista situacija se uočava i na keltskim nekropolama u Mađarskoj.¹⁷ Izbor vrste životinje koja bi služila kao grobni prilog ovde očigledno nije vršen na osnovu njene najveće zastupljenosti u privredi toga kraja, već verovatno na osnovu ukusa pokojnika. Slični nalazi su poznati i sa ostalih rimskih nekropola u rajnskim i podunavskim provincijama.

* * *

Iako i danas u poljoprivrednom sistemu srednjeg Balkana stočarstvo ima veliku ulogu, arheozoološki podaci za ovu oblast izrazito su oskudni. To se odnosi i na period kasnog latena. Ako i dođe do publikovanja ovakvih nalaza, gotovo uvek se radi o sasvim malim količinama, koje ne dopuštaju izvođenje nekih opštih zaključaka. Tako, npr. nije poznato koje su vrste bile najzastupljenije u predrimskom, a koje u rimskom periodu.

Do sada su istraženi arheozoološki ostaci samo iz pojedinih naselja, pri čemu rezultati nisu međusobno upoređeni ili vrednovani kao celina. Tako su ispitani osteološki ostaci sa lokaliteta Gomolava, tačnije iz blokova III, IV i V, iskopanih 1973.g.¹⁸ Sumiranjem ovih rezultata utvrđeno je da su na gvozdenuodopskoj Gomolavi bili uzgajani konji i goveda, ovce i svinje. U odnosu na prethodni period starijeg gvozdenuog doba javljaju se domaće kokoške, a verovatno i guske. Nasuprot tome, lov i ribolov bili su od manjeg značaja nego ranije.¹⁹

Ista situacija je utvrđena i za keltski opidum „Turski šanac“ kod Bačke Palanke,²⁰ kao i za lokalitete Gradina na Bosutu, Čarnok kod Vrbasa i veći broj otvorenih naselja otkrivenih duž savremenog auto-puta Beograd - Zagreb, kao što su

17. Bököny 1974, 35.

18. Clason 1979, 105.

19. Clason 1979, 111.

20. Блажић, 1978, 16.

Bare kod Vognja, Tromeda kod Pećinaca, Livade i Velike livade kod Sremske Mitrovice, Bregovi kod Atovca ili Vrtlozi kod Šimanovaca.²¹

Kao prvi cilj budućih istraživanja ovog tipa trebalo bi da bude utvrđivanje procenta pojedinih životinjskih vrsta, kako pripitomljenih, tako i divljih. Trebalo bi obratiti i pažnju na starost i veličinu jedinki. Naravno, uvek treba imati u vidu da se ova struktura u rimskom periodu verovatno izmenila.

Jesu li goveda bila uzgajana prvenstveno radi dobijanja mesa ili radi dobijanja mleka, a koje su vrste upotrebljavane za rad? Je li govedo bilo najzastupljenija domaća životinja? Kakvu je ulogu imao uzgoj svinja, a kakvu uzgoj ovaca ili koza? Koje su vrste živine bile uzgajane?

Sledeće pitanje bi bilo da li su rimski vojnici jeli različite vrste mesa od domorodačkog stanovništva i gde i kako su klane životinje? Koje su vrste najčešće korišćene za kult, a koje za pogrebni ritual? Koji su aspekti, osim dobijanja mesa, igrali ulogu u uzgoju životinja?

Dalje bi trebalo povući paralele ili razlike među različitim tipovima naselja. Rimski vojni naselja treba posmatrati odvojeno od domorodačkih. Da li se rimska vojska mesom snabdevala od domorodaca ili ga je nabavljala na drugi način, npr. uvozom?

Poznato je da su Rimljani bili dobri stočari. Ova okolnost je sigurno uticala na domorodačko stočarstvo. Verovatno je da su Rimljani sa sobom doneli bolje eksploatacione metode, bolje programe uzgoja i bolje razvijene životinjske vrste. Ove visokorazvijene tehnike uzgoja davale su veće količine mesa, koje je stajalo na raspolaganju rimskoj vojsci i stanovnicima gradova. To je moglo dovesti i do toga da domorodačko stanovništvo počne da proizvodi za tržište.

U svakom slučaju, promene koje se ne dovode u vezu sa prirodnim sredinom, mogu se tumačiti kao rezultat poboljšanog uzgoja i eksploatacije. Njih svakako treba ispitati i uklopiti u celovitu sliku o raznovrsnosti uticaja kojima su domorodačke populacije bile izložene nakon rimske okupacije.

21. Blažić 1992, 401.

RESUME**Cattle Breeding on the Central Balkans during Transition of the Eras**

This paper deals with changes which took place after the Roman occupation in the native Late Iron Age farming at the Mid Balkans, i.e. in the Celtic Scordisci. Since this aspect of Late Iron Age material culture is not very well examined for this region, a theory has been constructed by comparing finds from this territory to the finds from the Mid European region.

During the Late Iron Age, the main species bred in the Scordisci were horses, cows, sheep and pigs. Similar situation can also be observed in the Mid European Celtic tribes. After the Roman occupation, the main change which occurred in the Middle Europe is breeding bigger races of animals already present during the Late Iron Age, as well as changes in purpose of their keeping. According to this, one can expect a similar change in the Mid Balkan region.

Translated by M. Tapavički-Ilić

BIBLIOGRAFIJA:**Benecke 1994**

Benecke N., *Der Mensch und seine Haustiere, Die Geschichte einer jahrtausendalten Beziehung*, Stuttgart 1994.

Benecke 1997

Benecke N., Archäozoologische Beiträge zu Wirtschaft, Kult und Umwelt in den Jahrhunderten um Christi Geburt, *Berichte der Kommission für Archäologische Landesforschung in Hessen* 4, 1996/97, Bonn 1997, 53-60.

Блажић 1978

Блажић, С., Остаци фауне у келтском опидуму код Бачке Паланке, *Грађа за проучавање споменика културе Војводине VIII-IX*, Нови Сад 1978, 13-16.

Blažić 1992

Blažić S., Faunal Remains in Celtic Fortresses and indigenous Settlements, *Balkanica* XXIII, Beograd 1992, 401 - 406.

Bököny 1974

Bököny S., *History of domestic mammals in Central and Eastern Europe*, Budapest 1974.

Bököny 1984

Bököny S., *Animal Husbandry and Hunting in TÁC - Gorsium*, Budapest 1984.

Clason 1979

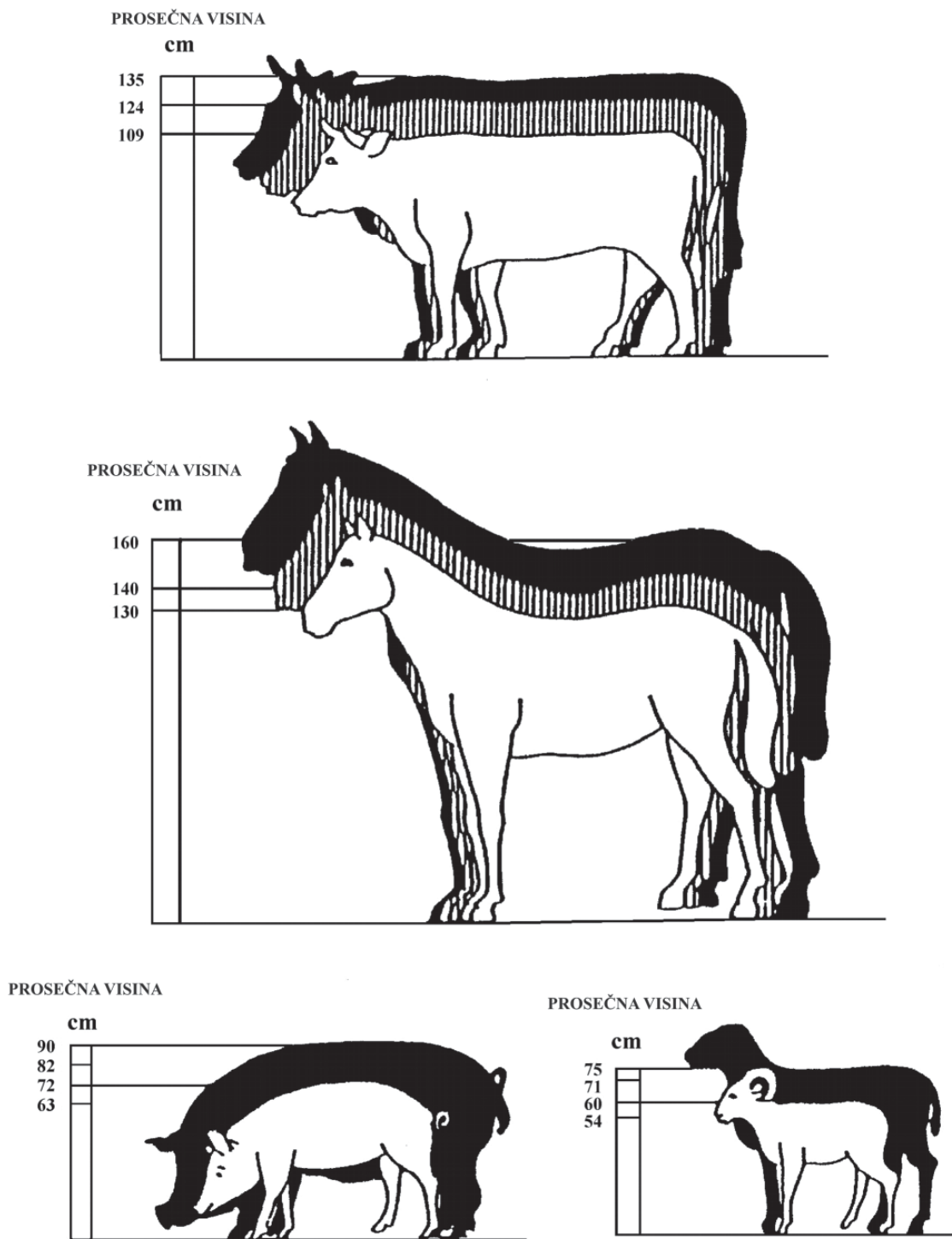
Clason A. T., The Farmers of Gomolava in the Vinča and La Tène period, *Rad vojvođanskih muzeja* 25, Novi Sad 1979, 60-114.

Lauwrier 1988

Lauwrier R.C.G.M., Animals in Roman Times in the Dutch Eastern river area, *Nederlandse Oudheden* 12, Amersfoort 1988.

Méniel 1993

Méniel P., Les restes animaux de l'oppidum du Titelberg (Luxembourg) de La Tène finale au gallo-romain précoce, *Archaeologia Mosellana*, Tome 2, 1993, 381-406.

Sl. 1: Prosečna visina goveda, konja, svinja i koza/ovaca iz germanskih i rimskih naselja srednje Evrope u poređenju sa današnjim domaćim životinjama. Belo - germanska, šrafirano - rimska, crno - današnja. Germanske vrste su približne keltskim. Po Benecke N., *Der Mensch und seine Haustiere, Die Geschichte einer jahrtausendalten Beziehung*, Stuttgart 1994, sl. 85.